

Milutin Živković. *Ratnici sa granice. Starororaški muslimani u nemačkoj vojsci, SS i policiji (1941–1945)*. Beograd: ISI, 2025, 486.

Књига *Рајници са границе. Старорорашки муслимани у немачкој војсци, СС и полицији* представља ауторско дело др Милутина Живковића, вишег научног сарадника Института за савремену историју из Београда. У питању је важна тема која простор Старе Рашке посматра у ширем балканском и европском контексту. Истраживање је показало да је сарадња старовлашких муслимана са немачким војним властима, Министарством спољних послова Трећег рајха и СС јединицама део муслиманске елите увела на велика врата у ратни окршај започет 1941, а окончан 1945. године, али и одредила ратну и послератну судбину муслиманских колаборациониста.

Структуру студије, поред предговора (9–16 стр.), уводног дела (17–44 стр.), утемељеног епилога и закључка (321–346 стр.), речитих фотографија (347–366 стр.), изузетно значајних прилога у којима је дат попис муслимана припадника снага Вермахта, СС одреда, снага Полиције поретка, непознатих јединица (367–450 стр.), пописа коришћених извора и литературе (453–472 стр.) и именског регистра (473–484 стр.), чини седам поглавља посвећених немачкој окупацији Старе Рашке у годинама 1943–1945 (од 45 до 106 стране), утврђивању разлога који су муслимане привлачили окупатору (107–160 стр.), месту муслимана

из Старе Рашке у немачким окупационим снагама (161–212 стр.), оружаним акцијама и губицима које су претрпели под заставом Трећег рајха (213–244), ратним злочинима које су починиле муслиманске јединице (245–266 стр.), статусу који су имали као војници Трећег рајха (267–296 стр.), старосном добу, друштвено-социјалном статусу, брачном статусу, писмености и образовању, проблемима са законом које су имали (297–320 стр.) и послератној судбини муслиманских колаборациониста (321–340 стр.).

У предговору студије *Рајници са границе. Старорорашки муслимани у немачкој војсци, СС и полицији* аутор се одредио према теми својих истраживања и њеном значају, границама простора који истражује, верско-етничкој линији која је делила становништво, менталитетским карактеристикама становништва, идеолошким и верским сукобима. Посебну пажњу аутор је посветио садржају грађе која се чува у архивима у којима је истраживао (Државни архив Србије, Архив Југославије, Војни архив, Савезни архив Немачке, дигитализована грађа Националног архива у Вашингтону, Архив историјског одељења Генералштаба Републике Италије, Централни државни архив у Тирани), као и историографској литератури објављеној на српском и више светских језика.

У уводном делу рада колега Живковић је понудио феноменолошку контекстуализацију теме указујући на присуство старорашких муслимана у различитим временима, различитим војскама и на бројним ратштима. Обрадио је место и улогу муслимана у немачкој војсци током Првог и Другог светског рата, проговорио о коренима њиховог ангажмана у јединицама аустроугарске и османске војске током Првог светског рата, указао на однос старорашких муслимана према капитулацији југословенске државе априла 1941. године, формирању колаборационистичких оружаних снага и њиховом војном ангажману у годинама 1941–1943.

Прво поглавље рукописа хронолошки обрађује период немачке окупације Старе Рашке, дефинише статус те области у окупационом систему и указује на различите форме окупационог система. У том делу текста колега Живковић је реконструисао контакте које су старорашки муслимани имали са Немцима до 1943. године, указао на промене које су наступиле са капитулацијом Италије, као и настојања да тзв. „ничија земља”, тј. упражњена италијанска зона, буде запоседнута од стране различитих субјеката рата. Аутор је сагледао „административни хаос” који је владао у Старој Рашкој. Објаснио је улогу Карла фон Кремплера и немачке обавештајне службе у дешавањима на том простору. Истраживање је показало да су оружане снаге старора-

шких муслимана, у годинама 1941–1943, имале преко 10.000 бораца, чему треба придружити и више хиљада „волунтара”, жандара и бораца који су деловали у илегалним формацијама (унутар посебних табела на крају књиге поименце је регистровано преко 14.500 муслиманских бораца са утврђеним именом и презименом, местом рођења, занимањем, назначеном војном јединицом у којој је служио, архивским фондовима у којима се среће његово име). Одсуство школованих официра, како показује ово истраживање, умногоме је утицало на крах окупационог режима, али и на масовност репресалија и ратних злочина почињених на простору Старе Рашке.

Унутар посебног поглавља колега Живковић је настојао да понуди поуздани одговор на питање шта је муслиманске масе Старе Рашке привлачило окупатору. У том контексту аутор је пажњу посветио муслиманској перцепцији немачког војника, улози локалних промотера колаборације, верском аспекту рата и освети као једном од подстрекача злочина у аграрном друштву. Унутар посебне потцелине обрађени су материјални, здравствени и социјални чиниоци који су подстицали колаборацију, као и психолошки моменти које је производила „немачка униформа”. Немачку ратну агитацију и пропаганду колега Живковић је анализирао унутар посебне потцелине.

Унутар трећег и четвртог поглавља књиге аутор је подробно изложио присуство старорашких муслимана у немачким оружаним снагама, ратним акцијама у којима су учествовали и губицима које су имали. У тим деловима текста проговорено је о присуству муслиманских легионара из Старе Рашке у редовним јединицама Вермахта. Посебна пажња посвећена је добровољцима у СС дивизијама „Ханџар” и „Скендербег”. Обрађен је процес мобилизације муслиманског становништва и његово присуство и активности у Албанско-муслиманској СС добровољачкој легији и снагама полиције. У том контексту указано је на учешће у бици за Пријепоље, акцијама етничког чишћења Срема и Семберије, активностима на тзв. „Ибарском фронту”. Са подједнаком пажњом обрађена су и последња офанзивна дејства немачких окупатора у којима су старовлашки муслимани учествовали, као и спорадични сукоби који су их у последњим ратним годинама делили.

Пето поглавље студије колеге Живковића посвећено је ратним злочинима које су муслимани Старе Рашке у годинама 1941–1945. починили. Истраживање је показало да су у многим случајевима они били егзекутори и учесници у бројним ратним злочинима почињеним у Србији, Босни, Срему. У том контексту посебно су предњачили муслимани укључени у ратне формације којима је командовао Карл фон Кремплер, Албанско-

муслиманску добровољачку легију, Самозаштитни пук Санџак, као и одреде муслиманске милиције.

Поглавља насловљена „Бити војник Трећег рајха”, „Ко је ко међу муслиманима у немачкој униформи”, „Епилог – Послератне судбине муслиманских колаборациониста”, за своју студију колеге Живковића. У њима аутор пише о режиму обуке, коришћеном оружју, борбеном елану муслиманских бораца, трагичним судбинама „муслиманских ратника”. Истраживачка пажња је посвећена старосној доби и пореклу регрута, њиховом друштвено-социјалном статусу и занимањима, брачном стању и бројности породица у којима су одрадли, писмености, образовању, повредама закона које су чинили. Однос комунистичких власти према муслиманским колаборационистима, рад преких, војних и цивилних судова (48% стрељаних у току рата, 22% осуђено од војних судова, 30% осуђено од цивилних судова), укључивање ондашњих муслимана у локалне органе власти што је подразумевало бројне компромисе и „попуштања”, политички прагматизам и „компромисна политика” југословенских комунистичких власти, које су током 60-их аболирале злочинце и потиснуле у заборав почињене злочине, још неке су од тема о којима колега Живковић пише. О томе упечатљиво сведочи податак да је само 5% муслиманских регрута, којима је после 1945. године суђено, процесуирано.

Истраживање колеге Живковића потврђује да је историјска, културална и верска различитост тла Старе Рашке најдиректније утицала на присутност дуготрајних (вишедеценијских) сукоба у којима су се, на локалном нивоу, исказивале политичке, верске и културне разлике становништва Балкана, а које су, током ратних година, довеле до стања које се, независно од своје општости, на специфичан начин исказује са свим особеностима микропростора, повремено, али и ограничено, сведочећи о кључним процесима који су одређивали суштину рата на Балкану.

Студија представља истраживачки нов и садржајно богат текст настао на мноштву консултованих извора и темељном савлађивању постојеће литературе. У питању је више десетина архивских, библиотечких и музејских фондова похрањених у више од 20 архива, библиотека и музеја. Демонстрирано је изузетно познавање локалне географије, административних подела које је донео рат, у рату успостављених граничних међа, просторне организације власти, саобраћајне и административне инфраструктуре... Томе треба придодати и не тако чест осећај код историчара да проникну у менталитет и обичаје локалног становништва који, у много чему, одређују свакодневни живот и утичу на доношење судбоносних одлука. Добро познавање те стране живота омогућило је аутору да ратна дешавања на тлу Старе Рашке сагледа и

разуме у знатно ширем просторном, политичком и људском контексту.

Промишљено разумевање основних црта идентитета локалног муслиманског становништва аутору је омогућило да дефинише њихово понашање у рату, али и да се сигурно креће од њихове перцепције, доживљаја, разумевања ислама и међудржавних и међунационалних односа на Балкану, све до разумевања положаја локалног муслиманског становништва у политици Трећег рајха, фашистичке Италије, НДХ, Албаније, као и других актера Другог светског рата на Балкану. Упоредо са тим, добро познавање друштвене структуре простора Старе Рашке аутор је искористио да читаоцима понуди нијансирану слику историјске улоге одређених личности, од њихових личних интереса, до конкретног деловања, у зависности од друштвеног слоја коме су припадале.

Мишљења смо да књига др Милутина Живковића представља важан допринос историји Старе Рашке, као и прошлости Србије и Југославије у Другом светском рату и да даје квалитетан допринос анализи деловања нацистичке војске, СС-а и полиције током рата. У питању је, без икакве сумње, поштено обављено истраживање и текст научног садржаја који значајно обогаћује српску историографију о Другом светском рату и укључује је у међународну размену знања.

Љубодрај ДИМИЋ